

НИКОЛАЙ БЕРДЯЕВ

ЦАРСТВОТО НА БОГА И ЦАРСТВОТО НА КЕСАРЯ

„Отдавайте кесаревото кесарю, а Божието Богу”. Тази вечна евангелска истина трябва да бъде разбрана динамично, а не статично. Различаването и разграничаването на двете царства остава вечно, но отношенията между тях в християнската история не са неизменни, те се менят през различните възрасти на християнството. Християнството не познава застинала формула, която да определи веднъж завинаги християнското устройство на царството на кесаря. Само едно е неизменно. Християнството не отрича царството на кесаря по механичен, революционен начин. То го признава като особена сфера на битието, различна от Божието царство, ала и необходима за целите му. Църквата Христова си има своя собствена основа, независима от стихииите на този свят, тя живее по собствения си закон на духовното битие. Ала Църквата Христова в момента на появата си бе обкръжена от стихииите на този свят и принудена да живее в

езическа държава, преследваща жестоко християните. „Царството на кесаря” не значи непременно монархия, то е обозначение за царството на този свят, за реда на греховната природа. Една демократична или социалистическа република са в същата степен царство на кесаря, както и монархията. И въпросът за отношението на Царството Божие към царството на кесаря е еднакъв и спрямо монархическата държавност, и спрямо революцията. То е въпрос за отношението на Царството Божие към „света”.

Тази тема трябва да се обсъжда в атмосфера на извисеност и свобода от страсти и интереси. В наши дни сякаш окончателно загина безкористно-аристократичното отношение към истината. Духовното плебейство, користността и утилитаризмът изопачават не само решението ни, но дори и самото поставяне на темите. В особено нездрава атмосфера става обсъждането на принципното християнско отношение към монархията и революцията, към стария „този свят” и новия „този свят”*. Не трябва дори да се докосва до тази тема онзи, който е обладан от политически страсти и интереси, който е подвластен на злобата и омразата. В нея има твърде много проблематичност, тя не е добила още и задължително църковнодогматично решение.

Най-малко допустимо за християнина е едно външно отношение към съдбовните, катастрофични проблеми на живота. Когато човек понася някакво нещастие, тежка болест, нужда, смърт на близко същество, религиозното отношение към тези събития изключва възможността да се видят в тях външни случайности, несправедливост на съдбата, механични удари отвън. В живота няма нищо случайно или „външно”. Всяко едно има смисъл, означава нещо, знак е от другия свят. Да изживееш религиозно някакво събитие означава да усетиш вътрешния му смисъл, да го разбереш отвътре, от дълбините на духовния си опит, да го изживееш като съдба, пратена от Божия Промисъл. Ако така е редно се изживяват събитията на личния живот, то колко повече – събитията на историческия.

Християнството не е революционно във външния смисъл на тази дума. То встъпи в света не като революционна обществена сила, зовяща към насилствена промяна на реда в живота. Дори реформаторска обществена сила не можем да го наречем. Природата на християнството е напълно непрередаваема в социалните категории на този свят. Християнството встъпи в света като блага вест за спасение и Царство Божие, което не е от този свят. „Търсете Царството Божие и правдата негова, а останалото ще ви се придаде.” „Бъдете свършени, както е свършен вашият Отец Небесен.” „Каква полза човеку, ако придобие целия свят, а душата си изгуби.” „Не ще дойде Царството Божие по видим начин и не ще кажат: ето, тука е; или: ето, там. Защото Царството Божие е вътре във вас.” „Царството Ми не е от този свят.” Ала социалната революция търси тъкмо това, което „ще се придаде”, а не Царството Божие; дейците на социалната революция не търсят свършенство, подобно на свършенството на Отца; те искат да придобият целия свят, ако ще и да изгубят собствената си душа с това; революцията търси уредба, която идва по видим начин, за която може да се каже, че тя е тук, или че тя е там; царството, към което се стреми революцията, е от този свят. Същото трябва да се каже и за духа, противоположен на революцията, за империализма. Империализмът има същата езическа природа.

Християнството бе най-големият духовен поврат в историята на човечеството, най-великата вътрешна революция, извършила се в него. С явяването на Христа започва не само нова историческа епоха, но и нова космическа епоха, променя се вътрешният състав на космоса. И заедно с това християнството не вярва, че светът може да бъде променен към по-добро по външен и насилствен начин, то осъжда външните революции като основани върху лъжлива духовна нагласа. В основата на всички външни революции е залегнала духовна нагласа, пряко противоположна на християнската. Движени са от завист, злоба, омраза, мъст, а не любов, от инстинкт за разрушение, а не за творчество, носят със себе си смърт, а не възкресение. Истински новият, по-свършен и по-добър живот идва отвътре, а не отвън, от духовното прераждане, а не от промяна в социалните условия и средата. Така унищожението на робството в света бе духовно дело на християнството. Дохристиянският свят не можа дори в лицето на най-великите си умове да се издигне до преодоляване на робството. Ала християнството никога не е зовяло робите на бунт срещу техните господари. Незабележимо узряха в историята плодовете на християнската идея за братство на хората.

Християнството ни най-малко не отхвърля процесите, извършващи се в природния свят, естествения напредък в света. Ала не върху тях възлага то надеждата си за осъществяване на Царството Божие, за висше свършенство на живота. Към революцията християнството се отнася тъй както и към всяко външно събитие в живота, всяка външна уредба на живота, сиреч – не революционно. Никое външно събитие, никоя външна уредба в живота не са случайни; всяко едно от тях означава нещо за вътрешния живот на човека, за неговия духовен опит. Нищо не може да се разглежда само като външно, необвързано с моята съдба насилие. И към стабилната уредба на държавата, и към монархията, и към революцията християнството гледа от дълбините си. Царството Божие идва незабележимо, то идва не през монархии и не през революции. Ала и външната стабилна уредба на живота, и външните поврати в него обозначават всеки път събитията от вътрешния, духовен свят; те не стават извън собствената ми съдба, като порожденията на низшия материален свят. Християнството не е дуалистично, или по-точно: християнството приема религиозно-етичния дуализъм, но абсолютно не приема онтологичния такъв.

* мира сега (бел. ред.)

Християнството не отрича власт и държава. С устата на апостол Павел християнската Църква призна, че властта произтича от Бога и че началникът не напразно носи меч. Властта има онтологичен извор, тя има положителна мисия в греховния свят, тя предотвратява хаотичното разпадане на света, не допуска окончателното тържество на анархията в него. Онтологичният принцип на властта играе в обществото същата роля, каквато законът играе в природата – да поддържа космическия ред сред греховния хаос. Думите на апостол Павел са казани не за християнската власт. Християнска държава по онова време нямаше. Държавата бе тогава езическа и гонеше християните. Тези думи са казани за всяка власт, за принципа на властта изобщо, те се валидни и за езическата държава, и за днешната демократична република, и дори за съветската комунистическа власт, през която, въпреки нейния антихристски характер, действа частично вечното онтологично начало на властта. Човешкото общество трябва да се държи в състояние, не допускащо окончателния му хаотичен и анархистичен разпад. Тъй и законите на природата, които ни гнетят като непреодолима неизбежност, поддържат елементарния космичен ред в света, през тях в греховната мирова стихия се отразява вечният божествен космос. Такава е правдата на властта, правдата на държавата. Тя е правда на закона, старозаветна, а не новозаветна правда. Държавата има дохристиянска, старозаветна, езическа природа. Държавната власт мина в християнския свят по наследство от езическия. Императорската власт, която доби във Византия християнски и свещен характер, е всъщност старата езическа власт на Рим и великите източни империи – Египет, Персия, Асирия, Вавилон. Царската, императорската власт няма никакъв самостоятелен християнски, новозаветен произход, тя е получена по наследство от древния свят, но е приета и осветена от християнството, защото то не е анархично и признава мисията на властта сред греховното човечество. Това отношение към държавата и властта не означава още самобитен християнски обществен идеал, идеал за християнска държава – такъв в християнските първоизвори не е съществувал дори. А. С. Хомяков казва: „Императорството бе очевидно неспособно да проумее цялото приложение на старата римска идея за правова държава към новата християнска епоха; то не съдържаеше вътре в себе си принципа за самоосвещаване, какъвто християнството изисква; защото Западът още не бе разбрал невъзможността за съвместяване на християнските понятия и понятията на държавата, сиреч за възгледване на християнството в държавна форма.“* Ала това, което Хомяков свързва само със Запада, трябва да бъде свързано и с Изтока. В момента, в който се проля първата капка кръв на християнския мъченик, бяха ограничени навеки абсолютността и самодържавието на държавата и осъден империализмът.

Пракрхристиянството бе есхатологично настроено. То чакаше близкия край на света и второто пришествие на Христа. Пред погледа му не се отваряха перспективите на дълъг исторически процес, в които на Църквата Христова е предстои да бъде действаща сила. Пракрхристияните не се бунтуваха срещу езическата власт, не призоваваха към обществен поврат, но бяха изцяло устремени към края, второто пришествие; на тях съвсем не им трябваше собствена християнска държава. В прахристиянското съзнание теокрацията напълно съвпаднаше с евангелското Царство Божие. Пракрхристияните се съгласяваха да отдадат кесаревото на кесаря, ала държавата бе за тях „светът“, царството на този век. Царството на кесаря, царството на този век не може да бъде християнско, свещено царство. Ако под християнска теокрация разбираме свещено, християнско царство на кесаря, то такава една теократична идея бе абсолютно чужда за прахристиянството. То живееше изключително с идеята за Божието Царство, различаващо се съществено, принципино от царството на кесаря. Първохристияните не се стремяха и дори по нагласата на

Отговориша Седрах, Мисах и Авденаго и казаха на цар Навуходоносор: „Няма нужда да ти отговаряме на това. Нашият Бог, Комуто ние служим, е силен да ни спаси от горящата огнена пещ, и от твоята

* Виж *Сочинения Хомякова*, т. VII, стр. 424.

ръка, царю, ще ни избави. Ако ли и това не бъде, нека ти е известно, царю, че няма да служим на твоите богове, и на златния ислукан, щр си поставил, няма да се покланям'.

Ден. 3:16-18

своето съзнание не можеха да се стремят към създаване на християнска държава. Държавата бе за тях „светът“, езичество. Християнската Църква противостои на „света“, езичеството, езическата държава. Прахристияните живееха изключително с харизмите си, духовните дарове, те определяха цялата уредба на живота им, организацията на християнската Църква и християнското общество.

Ала не бе възможно да подхванеш дълъг живот в историята по този начин. И когато християнското съзнание разбра, че му предстои дълъг исторически път, всичко започна да се променя. Харизматичните дарове отслабнаха, Царството Божие се оттегли в трансцендентните далечини, в далечния край на историята. Християнството бе принудено да живее и действа в историята. Християнството не можеше да се оприличава повече на еврейска апокалиптична секта. То се осъзна като световноисторическа сила. (Лъжата на монтанизма бе в това, че той искаше да се задържи в стадия на прахристиянството, искаше да живее с непосредствените харизми, когато те бяха почнали да се губят, противеше се на световноисторическата роля на християнството. Върху същото са изградени и всички религиозно-сектантски движения, които обикновено биват реакционни по природа.) През първите си векове християнството живееше сред враждебните езически стихии на този свят. Ала то действаше сред тях не като външна, разрушителна сила, а като вътрешна и преобразяваща. Та християнската Църква има способността да действа посредством каквото и да е враждебно обкръжение. В катакомбите си тя притежаваше най-голямата си вътрешна

сила и от катакомбите покори света. И все пак е бе съдено да встъпи в нов исторически период, в един втори период на взаимоотношенията между Църква и държава, Царство Божие и царство кесарево. Този нов период започна от Константин Велики.

Стана това, което прахристияните не очакваха. Езическата държава сведе глава пред духовната сила на християнството. Императорската власт стана християнска. То бе огромен поврат не само в „света“, в държавата, ала и поврат в християнството, в Църквата. Християнството престана да бъде есхатологично, християните не чакаха вече близкия край на света и пришествието Христово. Християнството стана исторично, то преустрои себе си, подготви се за активна роля в световната история. То встъпи в „света“, в историята, нагаждайки се към активност в „света“, към завоевания в историята. Скъпо плати то за тази победа. Прахристиянството с неговите харизматичност и есхатологичност останаха назад като изгубен рай. Християнството бе принудено да се оваля в прахта и калта на земната история. То се спусна в низините на живота в „света“, създаде си и органи за такъв живот. Много изгуби то с това, ала и много ново придоби. Ние не можем подобно на рационалистичните и протестантски историци да гледаме на този нов период на християнството като на християнско падение, като на велико нещастие в християнската история. Такъв един възглед е съвсем неправославен. Времето на прахристиянството трябваше да приключи. Царството Божие не можеше да дойде в резултат на кратката му история. Делото на Константин Велики бе провиденциално дело; то е с положителен смисъл в християнската история и в историята на света. Появата на „християнска държава“, създаването на християнски теокрации не бе злочастна случайност в историята на християнството и света, то бе вътрешно неизбежен момент в християнската съдба. Ала също толкова неприемлив е и възгледът, господствал дълго време в църковното съзнание, че кесаревото царство е станало наистина свещено, християнско царство, че теократичната държава е създадена и ще господства до края на вековете. Вторият период в отношенията между Царството Божие и кесаревото царство също не е окончателен и вечен. В християнската история трябва да настъпи и е настъпил вече трети период. И идването на този трети период е също толкова „злочастна случайност“, колкото и това на втория. Църковното съзнание не познава догма за свещено цар-

ство на кесаря и не знае тайнство за свещена царска власт. Но Царството Божие и царството на кесаря се преплетоха и омесиха в историята. И Царството Божие доби черти на прилика с кесаревото царство, подобно както и кесаревото царство доби черти на прилика с него.

От времето на Константин Велики Църквата освещава властта не така, както оправдава управията на езичниците; освещава я като *християнска* власт. Светът става християнски свят, народите – християнски народи, образува се универсум, който получава името *chretiente**. Християнските народи живеят с една истина и една вяра. На това единство в истината и вярата съответства единството, целостта в уредбата на държавата и обществото, в характера на културата. Монархиите изразиха най-адекватно тази цялост и това единство. И те са наистина свещени дотогава, докогато народите вярват в тяхната свещеност. Уредбата на държавата и обществото се определя изцяло от религиозните вярвания на народа. Формите на държавната власт падат, когато пада вярата на народа, когато няма вече санкция за властта в религиозното съзнание на народа. В този смисъл народният суверенитет си е вечна истина, той бе такъв още в древен Египет. Нито една власт не би могла да се държи с голо насилие. Всяка власт се държи с вярата на народа в свещеността на тази власт. Когато хората престават да вярват в свещеното значение на монархията, тя се обръща на тирания и почва да се разлага. Целостта и единството не могат да са принудителни. Външната уредба на живота, историческата плът на държавата само символизируют вътрешния духовен живот на народите. И когато във вътрешния им живот станат съществени промени, старите символи падат и трябва да дойдат нови символи. Но царството на кесаря е винаги царство на условия и отрицателен символизъм, не на безусловните и неизменни реалности. Онзи фатален процес на световната история, който наричаме *секуларизация*, е само правдив външен израз на това, което вече е станало във вътрешния живот на християнското човечество. Секуларизацията нарича всичко с името му. Ако държавата, стопанството, правото, науката, изкуството, моралът, целият бит не са християнски в най-дълбокия, най-реалния смисъл на думата, то не следва и да ги наричаме християнски. Не е редно да наричаме царството на кесаря свещено, християнско царство, теокрация, ако в действителност то е мирско, езическо, извънхристиянско и антихристиянско. Наистина християните не могат да желаят секуларизация, християните трябва да се стремят с цялото си сърце и душа тъкмо към това – всичко наоколо да стане християнско, свето, да се преобрази и просветли, ала те не могат и да не признаят правдата на секуларизацията, не могат да желаят условността и лъжата, насилственото приемане за християнско на онова, което вече не е такова. Трагедията на втория, Константинов период в християнската история е в това, че той неизбежно завършва със секуларизация като изискване за правдивост и свобода, като израз на неуспеха на всички теокрации.

* Християнство, християнски свят (фр.). (Бел. прев.)

Въпросът за отношенията между християнството и монархията е историчен въпрос и той трябва да се поставя динамично. Това, което е присъщо на една определена историческа епоха в християнството, не може да се приеме като догматична истина. Монархиите се рушат и падат, както и всичко земно, природно. Църквата пък ще пребъде нерушимо до края на вековете и портите адови няма да я надвият. Царството на кесаря спада към времето. Царството Божие спада към вечността. Християнството може да живее и в най-разнообразни исторически условия. И не трябва да приемаме като съществена част от природата на Църквата това, което е исторически преходно и нетрайно.

Крайните привърженици на трайната връзка между Православието и самодържавието, за които властта на самодържеца е свещена и църковна, са готови да признаят царското помазание за *осмо* тайнство. И трябва да признаем, че последованието на този обред дава основание за такова мнение. При помазанието се изричат думите „печат дара Духа Светаго”. Изкушаваме се да приемем, че царят получава харизми от особен род, особен вид царска благодат, че царуването е църковно служение, съвсем аналогично на духовническото. Помазанието на царя въвежда царството на кесаря в Царството Божие. Езическият кесар, раснец с всичките си корени от езическия свят, получава помазание и става православен цар. В православния цар почват да виждат теофания. Как е могло да се случи това?

Църквата не може да остави неосветено нищо в тоя живот. Тя освещава целия човешки живот от раждането до гроба, целия бит човешки; освещава и държавната власт. Ала в живота на Църквата, особено на православната Църква (на Запад бе по-иначе) в един момент стана тъй, че тя започна не само да признава религиозния смисъл на властта и символично да освещава държавата, но и да вижда в православния цар сякаш явление на светата плът, израз на Царството Божие на земята. Ето това бе вече голямата историческа съблазън за църковното човечество – да се смеси Царството Божие с кесаревото царство. Фаталният факт на църковното разделение, този най-голям провал на християнството в историята му, спомогна за заздравяването и на двата уклони – на Изток цезаропапизма, на Запад папоцезаризма. Да го нямаше разделиението, никога не биха стигнали до такъв размер имперската теокрация на Изток и папската на Запад. Но и на тях не им бе съдено да живеят вечно. Папата остана на престола си и дори бе провъзгласен през XIX век за незаблудим във вярата, но той бе изгубил вече властта си над света и светските държави, престана да бъде миров монарх. Папската теокрация вече не съществува. Западният свят се секуларизира и католическата Църква съществува по външен начин,

като една от многото общности на Запад. В най-добрия случай тя прибягва до конкорданти*, в по-лошия – едва се търпи или дори преследва от атеистическите държави. Византийското теократично царство рухна отдавна. Гръцката църква живя векове под турско робство. Накрая рухна и най-голямата от всички теокрации на Изтока – свещеното руско царство. То падна не само от външните удари, но и от вътрешно разложение. Рухването на естетическия стил у него бе предвестник на разложението му. Теокрациите престанаха да символизират духовното състояние на народите, не отразяваха религиозните им вярвания. Свърши се с единството и целостта на народната вяра, настъпи времето на разделението. Насила не могат да се задържат старите първооснови. Старите символи престанаха да са свещени както в Европа, така и в Русия. Революцията е тъкмо това – поврат в символите, отразяващи вътрешния живот на народа. На Запад монархиите или изчезнаха, или изгубиха всякакво реално значение (Англия, Италия). Все повече се губи и интересът дори към политическите форми.

В Русия монархията стана хуманистична още от времето на Петър Велики и се секуларизираше все повече и повече. Подчиняването на Църквата на държавата, появата на синодалния строй бе по същество тъкмо процес на секуларизиране на руската държава, движение към принципите на западния „просветен абсолютизъм“. Славянофилите открай време твърдяха, че през Петербургския период в Русия няма вече самодържавие, а само абсолютизъм с крайно развита бюрокрация. Абсолютизмът пък според славянофилското разбиране не е руска и православна форма на държавната власт, а само развитие на езическата империалистична идея. По същия начин противопоставя самодържавието на абсолютизма и Лев Тихомиров в книгата си *Монархическата държавност*, която бе пренебрегвана несправедливо и която трябва да се признае за най-добро обосноваване на идеята за самодържавна монархия.

В какво тогава е същината на религиозната идея за самодържавие и по какво се различава то от абсолютизма? Според самодържавната идеология царят е получил властта си не от народа, а от Бога. Не съществува право на срещата на св. Йоан Рилски с цар Петър, а само *Задължение* на властта. Властта на царя *свсем не е абсолютна и неограничена*. Тя е самодържавна *наистина, защото няма за извор „волята на народа“* и не се ограничава от нея. Ала тя е ограничена от Църквата и християнската правда, духовно подчинена на Църквата, служение е на Божията воля. Царят трябва да върши не своя произвол, а да служи на Божията воля. Цар и народ са свързани помежду си с обща вяра, общо подчинение на

Църквата и Божията правда. Самодържавието предполага широка народностна и обществена основа със свой самобитен живот, то не е потискане на народния живот. Самодържавието е оправдано само ако народната вяра наистина санкционира царската власт. То не може да бъде външно насилие над народа. Царят е самодържавен само тогава, когато той е наистина православен цар.

На Запад естествено не е имало никога нищър, приличащо на самодържавие, пък и не е могло да се роди на католическа почва. Там се водеше борба между духовната и светската власт. Ясно е, че религиозната, православна самодържавна идея си е най-чиста утопия, мечта за свършен, идеален свят, каквито са и папската теокрация, и свършеният социалистически строй. Прекрасна утопия, може би най-добрата! Ала на практика самодържавието винаги се обръщаше на абсолютизъм и си бе абсолютизъм. Нито Византия, нито Русия, тези две велики православни монархии, представляваха някакъв вид религиозно самодържавие. Империализмът тържествува във всяка голяма монархия, той е фатумът на монархиите, който ги тегли към величие и гибел. От езическата империалистична идея нито една монархия не може да се освободи, защото монархията си е с езическа природа по произход. Само за кратък срок монархията става православна и после бързо отглежда в себе си езическия принцип на световното господство, земното кесарево царство.

Стигаме до извод, който може би ще изглежда парадоксален. Свикнали са да защитават самодържавието и монархията с това, че човешката природа е греховна и че на греховната природа е приляга тъкмо монархичната форма на управление, а не демокрацията. И обратно, демокрацията и социализмът се бранят от ония, които не вярват в първородния грях. Ала ето че сега можем да обърнем това предположение наопаки. Тъкмо защото човешката природа е греховна, тя е способна да изгради демократичния или социалистически строй като израз на греховността си. Та демокрацията най-малко от всички предполага свършенство на човешката природа, тя е създадена за несвършено и грешно състояние. Самодържавната пък монархия се превръща в утопия за свършенство и безгрешност. Религиозната самодържавна монархия е по-своему много висока идея, но тя е и напълно утопична, предполагаща състояние на народите, което едва ли е достижимо в този грешен свят. За самодържавие днес се мечтае и ще се мечтае тъй, както преди мечтаеха за социализъм. Ала нямаме никакво основание да вярваме, че народите вървят към духовно състояние, способно да породи религиозно самодържавие, сиреч предполагащо изключителна духовна цялост и единство на вярата. Светът отива към разделение, то е предсказано в християнските

* Конкордат – договор между католическата Църква и националната държава, според който католицизмът се търпи и правата му се запазват, но властите имат право да контролират църковния живот и да назначават епископите. (Бел. прев.)

пророчества. Не само за бъдещето, но и за миналото религиозната самодържавна монархия бе утопия – реален бе единствено абсолютизмът, подчинен в повече или по-малка степен на Православието. „Самодържавие” никога не е имало и никога няма да има. То е утопична, мечтателна идея, основана върху смесването на Царството Божие с кесаревото царство. „Осмо” тайнство на царското помазание догматичното съзнание на Църквата не познава, то спада към историческата, а не мистичната страна на църковността. Религиозното самодържавие е невъзможно, защото е невъзможен съвършен обществен строй в грешния свят, невъзможно е абсолютното в царството на относителността. В идеята за религиозно самодържавие се усеща липса на смирение, гордост, превръщане на „кесаревото” в „Божие”, земното в небесно, относителното в абсолютно, природното в духовно. Тази идея ни пречи да търсим Царството Божие, да вървим по пътя на същинското преобразяване на живота. Теократичната утопия е изворът на всички социални утопии.

Може ли идеята за свещена, християнска монархия, идеята за християнски, православен цар като помазаник Божи да се пренесе от перспективата на историята в тази на есхатологията? Есхатологичната идея за християнски цар и християнско царство е последното убежище на утопията, последен опит да се пренесе царството на кесаря в Божието Царство. Монархията принадлежи изцяло на историческите пътища, тя е свързана с активността на християнството в природноисторическия свят. Монархиите имаха положително призвание в историческите съдбини на християнските народи. Те бяха с предимство пред демокрациите, които са фиктивни и преходни по природа. Можем и сега да желаем монархия на историческия си път – и нов тип социални монархии могат наистина да се явят. Ала християнският цар е изцяло историческа, а не есхатологична категория, тя спада към символното царство на кесаря, а не към реалното Царство Божие. В Царството Божие, което ще е преобразование на света, никакво царство на кесаря няма да има. Царството на кесаря съществува само в природния, непреобразен свят. Към Царството Божие са неприложими категориите на „властта”, почерпени изцяло от природното царство на кесаря. Всичко е различно у него, нищо не прилича на нашия свят и неговите закони. Теократична, свещена монархия в света вече никога няма да има. Священото руско царство бе последната му разновидност. Този период на християнската история е приключен безвъзвратно. И мечтата то да се завърне е вредна, утопична и романтична мечта, нежелание или неспособност да се застане пред последните религиозни реалности. Църквата познава само един жених – Христос. Царството Божие познава само един цар – Христос. Есхатологичната „царска идея” е идея за царство Христово, непосредствено царство на самия Христос като цар и първосвещеник. В християнството има упование за всеобщ и царско свещенство. Апостол Петър казва: „Вие сте род избран, царствено свещенство.” Свети Макарий Египетски говори за царското помазание на всички християни: „Както по времето на пророците с най-висша почит бе помазанието – защото само царе и пророци биваха помазвани – тъй и сега духовните люде, помазвани с небесно помазание, стават християни по благодат, за да бъдат царе и пророци на небесните тайни.”* „Познай, прочее, благородството си, че си призван към царско достойнство.”** Царството Божие ще е тъкмо това всеобщ и царско свещенство. Това не е ни най-малко отрицание на иерархичния принцип в християнския исторически път, както сектите биха искали. Към всеобщото царско свещенство може да се върви само по църковния път на иерархичността. Та нали и самото Царство Божие е иерархично. И всеобщото царско свещенство не е отрицание на иерархичния строй на бити-

ето. Но есхатологичната идея за царско свещенство е противоположна на теократичната идея за цар. Християнският цар бе необходим в историческия път не защото с това се осъществяваше Царството Христово, а тъкмо защото Царството Христово *не се* осъществяваше – той бе необходим в степен-та, в която то не се осъществяваше. Не е ли такава и библейското разбиране за произхода на царската власт? Есхатологичната, апокалиптична епоха ще бъде свързана с такива прояви на Светия Дух, за които ние сега не можем да знаем нищо. Знаем само, че върху тази епоха не са преносими категориите на нашето историческо битие, нито понятията, взети от царството на кесаря. Принудени сме да признаем, че и в църковното съзнание това не е разкрито докрай. Движението към Царството Божие, второто пришествие на Христос ще е нова, пневматична, духовна епоха.

Третият период в християнската история ще протича под знака на изо-стрилата се религиозна борба, сблъсъка на християнските и антихристиян-ските сили. През този период е възможно християнско възраждане, качест-вено засилване на християнството. Ала мъчно можем да си представим възраждане на вероизповедната християнска държава в стария смисъл на тази дума. Християнската Църква трябва окончателно да престане да се осланя на държавната власт, тя трябва да черпи енергията си отвътре. Вътре в Църквата ще се формира истински християнско общуване между хората, социално братство в Христа, каквото в „християнската държава“ нямаше. През този период ще престанат да придават онова изключително значение на държавната власт и политика, което им се придаваше през предходния. Хората ще бъдат съединени според религиозните, вътрешно духовни белези, а не според външните и политически такива. Разликата меж-ду доброто и злото у хората няма почти никакво отношение към политичес-ката им насока. Да се преценяват нравствено хората според това, дали са „десни“ или „леви“, е най-голямото духовно извращение. „Дясност“ или „ля-вост“, монархизъм или републиканство – колко нищожни и жалки неща са това, третостепенни пред Божието лице и същинския духовен живот! Хора-та биват духовно близки и съединени или далечни един от друг и разделени не защото те са „десни“ или „леви“, монархисти или републиканци – съвсем не в тази сфера се определят истинските отношения помежду им.

Едва ли можем да си представим – и още по-малко да го желаем – че ще има някога завръщане към осъществяването на делото Христово в света, Царството Божие, с насилствените методи на кесаревото царство. Това смешение ще е вече немислимо през идващата епоха в християнството. Ако ще има насилствена вероизповедна държава, тя ще бъде социалистическа или комунистическа, основана върху обратната атеистична религия, държава, която ще гони християните и Църквата Христова. В лицето на руския комунизъм имаме вече пример за подобна сатанократична държава. Църквата Христова в този свят беше и винаги ще бъде гнетена – или с лъжливо по-кровителство, правещо я оръдие за държавните, кесарски цели, или с преследвания. Третата епоха на християнската история ще донесе окончателното избавление на християнството от съблазните на езическия, римски импери-ализъм, от утопичната мечта за вселенска власт на папата или царя, идеите за принудителен, количествен универса-лизъм. Християнският свят се освобождава от езическите и антихристиянски съблазни, пречиства се, става по-духовен и вгълбен. Мераците на принудителния количествен универса-лизъм минават окончателно към комунизма, към безбожното

* Виж *Преподобнаго отца нашего Макария Египетскаго духовныхъ беседы, послания и слова*, стр. 148.

** Пак там, стр. 209.

царство на кесаря. Комунизмът ще се окаже наследник на принудителната теокрация, той ще осъществи утопията. А християнският свят ще се устреми окончателно към Царството Божие, което не е от този свят и което идва незабележимо. Но това, което „не е от този свят“, може да бъде явено в света и трябва да бъде явено в него. Новата епоха в християнството означава преход от символичните предобрази на Христовата правда и Христовото Царство в рамките на кесаревото царство към реалното им осъществяване без претенции за външно господство. Старата „християнска държава“ дори не се опита да осъществи християнството в реалния живот.

Освобождението от езическите съблазни, краят на обожественото кесарево начало ще спомогне и за сближаването на източния и западен християнски светове. Тях ги разделяха съблазните на кесаревото царство. В Царството Христово, в Царството Божие не може да има разделение. Разделението се извърши в царството на кесаря, припознато за свещено и за Божие. Трябва да разберем, че се извършва не само външна, политическа, социална революция, но и вътрешен, духовен поврат, отварящ една нова епоха. Смесеното царство, в което „Божието“ и „кесаревото“ не бяха достатъчно разделени и едното подменяше другото, приключва. Християнската държава си бе такова едно смесено полухристиянско царство. Ала полухристиянството е невъзможно вече. Настъпи часът на избора: християнството може да бъде само качествена, вътрешна, духовна сила в света, а не количествена, външна и принудителна. Християнството може да бъде само силата на реално осъществяващата се правда Христова. Ново вино се приготвя

в християнския свят и то не може да се влее в старите мехове.

И в самия „свят“ излизат наяве творчески религиозни процеси, които трябва да бъдат приети като църковни. Но и третият период, в който встъпваме сега, не е окончателен. Живеем с великото упование, че ще настане и една последна епоха, в която ще бъде явена чудесната сила на правдата Христова в света, сила, възкресяваща за вечен живот, когато Царството Божие наистина ще дойде. Църквата не е още Царството Божие. Царството Божие идва незабележимо не само зад видимата ограда на Църквата, но и в света, в социалния и космичен живот, не осъзнати все още като живот църковен. В Царството Божие не ще има нищо, което прилича на царството на кесаря или на сегашния ред в природния свят – то ще е вече реално преображение на космоса, ново небе и нова земя.

Превод от руски език Андрей Керезов

(преводът е направен според публикацията в бр. 1 на списание „Путь“ от септември 1925 год., отпечатва се със съкращения)